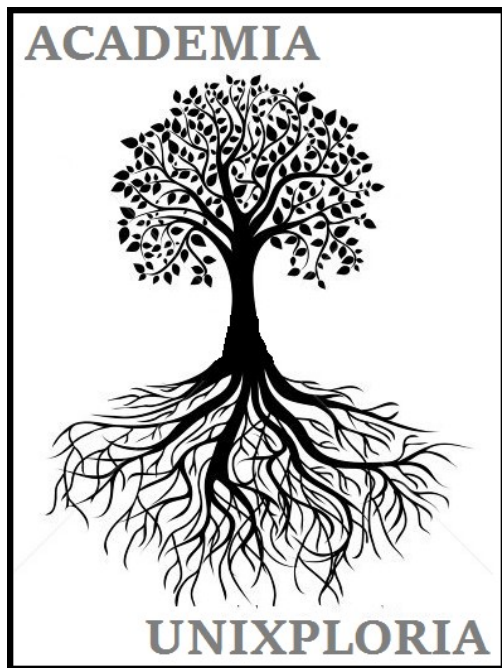

Människors liv under renässansen.

1.0 Inledning

Historikern Jacob Burckhardt gav 1860 ut sin bok *Renässanskulturen i Italien*, ett verk som mer än något annat format eftervärldens syn på renässansen som period. Burckhardt menade att renässansen i Italien innebar att människan upptäckte sig själv - och världen. Människan hade nu gjort sig fri från medeltidens tvång och mörker. Att finna belägg för att människorna¹ under denna epok såg det så är inte svårt, i litteratur från tiden finns otaliga exempel på detta. I Dantes *Inferno* berättas om Odysseus, som genom sin lust att lära känna världen gått under ute på det öppna havet. Det var nyfikenheten som drivit honom till att överskrida gränsen för människans vetande. Detta har tolkats som en medeltida syn på människan: en människa som till stora delar varit begränsad och auktoritetsstyrd². Jag väljer att utgå från de förhållanden som gällde i Västeuropa under 1500-talets början. Detta faller sig mest naturligt och underlättar undersökningen något då förhållandena inom Europa skiljer sig åtskilligt från de som gällde i exempelvis Asien. Ytterligare en aspekt är att renässansen (den period under vilken 1500-talet faller) är specifikt för just Europa. 1500-talets början kan dock sägas vara en blandning av både medeltida och "modernt", därför används termerna renässans och medeltid medvetet sparsamt.

2.0 Ny kunskap

Under 1500-talets början vidgades onekligen människans kunskap om sin värld. Världsomseglingar och en ny föreställning om jordens plats i universum ledde sakta men säkert till en mer heliocentrisk världssyn. Kopernikus teori om jorden som kretsar kring solen fick milt uttryckt (då den publicerades år 1543) utstå mycket kritik från den starka kyrkan. Att hävda att jorden inte stod i universums centrum var onekligen en hädelse mot både människa och Gud, enligt kyrkan. Dessa teorier skulle senare komma att utvecklas alltmer, så att man i slutet på 1500-talet i vissa kretsar hävdade att jorden bara är en av många världar. Den gamla, medeltida världen hade alltså öppnats... Om denna förändring i mentalitet gällde hela befolkningen låter jag vara osagt. Den mindre välborne 1500-tals människan märkte säkert ingen skillnad. Det betydde inte mycket för henne om solen kretsade kring jorden eller tvärtom. Som i så många fall spreds säkert dessa tankar likt ringar på vattnet; med tiden kom de att omfatta hela befolkningen.

¹ Denna "nya" syn på människan gällde knappast hela befolkningen. Se till exempel Burke, s. 1 f.

² Tankar om hur långt människan är beredd att gå i sin kunskapstörst står bland annat att finna i berättelsen om Johann Faust, som i utbyte mot kunskap säljer sin själ till satan.

2.1 Civilisationen och kunskapen om människan

Upptäckterna gällde dock inte enbart jorden och universum: även människans anatomi börjar utforskas med hjälp av de verktyg som dåtidens vetenskap hade. Andreas Vesalius är ett namn som i allra högsta grad kan symbolisera människans intresse för sin egen kropp. Synen på kroppen och nakenheten var dock inte fullt så frigjord som vissa gjort gällande.³ Under 1500-talets början dömdes man av lagen om man blottade sin kropp⁴. Skillnaderna mellan dåtid och nutid har beträffande vårt förhållningssätt till kroppen inte förändrats märkbart under de 500 år som passerat. Norbert Elias hävdar i motsats till det nyss sagda att människorna under 1500-talet hade en mer ogenerad syn på sin kropp än vi t ex har idag. Synen på den mänskliga kroppen var, enligt Elias, barnsligare än vår. Som ett steg i "civilisationen" togs nattdräkten i bruk. Att börja skyla sin kropp även nattetid kan sägas utgöra ett steg i civilisationens riktning.⁵ Kroppen skulle nu ses som något rent och frånskilt. Därför började man också använda gaffel när man åt och näsdukar när man snöt sig. Jag ser personligen detta som ett tecken på att människan nu alltmer såg sig själv som åtskild från den övriga naturen. Att göra kroppen mindre synlig – och att i större utsträckning skilja den från omvärlden – fick också till följd att kroppen blev något utav ett ideal, en i det närmaste gudomlig boning. Kopplingen mellan det gudomliga och det sekulära kan sägas utgöra grunden i synen på människan under 1500-talet: man började alltmer betona kunskapen om människan. Guds plats i universum var alltså orubbad, men människans nyvunna optimism kan sägas ha satt människan som en jämlike till Gud. Den nyvunna kunskapen var alltså först och främst kunskapen om människan, inte kunskapen om Gud.

3.0 Mentalitet

Många uttalanden från renässansen tyder också på att människor kände att de levde i en ny värld. Just själva termen "renässans" härstammar från den italienske konsthistorikern Giorgio Vasari, som med termen avsåg en pånyttfödelse i konsten av de antika idealen. Åter andra gav uttryck för denna pånyttfödelse även inom andra områden än konsten.

Den optimistiska syn som låg till grund för detta innebar inte enbart en tilltro till människans egen förmåga – utan också en reaktion mot medeltidens auktoritetstro. Mot kyrkans dogmer

³ Se t ex Elias, s. 265.

⁴ Duerr, s. 255 ff.

⁵ Elias, s. 260 ff.

satte man människans individuella sökande efter Gud. Att sökandet efter kunskap kan sägas ha varit grunden i den nya synen på människan står utom alla tvivel. Människan intar också en unik position bland allt levande eftersom hon har en fri vilja. Denna fria vilja kan människan använda både till att stiga upp till Gud och sjunka ner till det rent materiella.⁶

4.0 Bibeln kontra antiken

Om Bibeln kan sägas ha utgjort den enda lästa/upplästa boken under medeltiden för i princip hela befolkningen så började nu också de antika grekiska texterna att göra sig gällande. Det är berättigat att återigen ställa sig frågan om majoriteten av befolkningen verkligen kände till annan litteratur förutom de texter man tog del av i kyrkorummet. Återigen blir svaret att denna nya musa fanns hos en smal krets av människor med tillgång till kunskap och språk; texterna översattes till latin, ett språk som gemene man inte kunde. Det nyuppväckta intresset för de gamla grekiska idealen fanns dock under medeltiden också, om än i mindre skala. Inte minst den teologisk-filosofiska vetenskapen under medeltiden (skolastiken) systematiserade ju de kristna trosläror med hjälp av Aristoteles med flera.

5.0 Religionen

Inom religionen uppstår under 1500-talets förre hälft en motpol till den katolska dogmatiken. Handeln med avlatsbrev etcetera gjorde att tidens nya rörelse – protestantismen – fick ett relativt starkt fotfäste i Europa. I protestantismen fick folk en ny religiös syn att ty sig till. Tanken på att genomföra gudstjänsterna på nationalspråket föll säkert i god jord hos stora delar av befolkningen. Luther med flera hävdade det absurda i att folk inte kunde läsa Guds ord på sitt eget språk, utan tvingades höra prästens latinska verser. Också själva Bibeln fick sin slutgiltiga utformning under 1500-talet.⁷ Protestanterna accepterade inte att vissa böcker skulle ingå i den egentliga Bibeln vilket bland annat gav upphov till de så kallade apokryferna. Protestanterna hävdade också den individuella och personliga tron i motsats till auktoritetstron baserad på påvens dekret. Luther med flera ville väl egentligen inte splittra kyrkan, utan snarare just *reformera* de delar man ansåg var fel. Förutom att delar av Europa kom att erkänna sig som protestantiska så kan de nationella

⁶ Pico della Mirandola talar ex vis om människan i följande termer: "Du är av inga gränser instängd, utan skall fastställa dem själv med din vilja som jag lagt i din hand." Detta är Guds röst som talar till människan, och kan sägas symbolisera den nya tidens syn på människan som en gudomlig varelse.

⁷ Piltz, s. 260.

kyrkorna också härledas till denna tid. Schismen blev så att säga en förelöpare till en nationell kyrka.

5.1 Gemensamt ursprung

Tanken på ett slags mänskligt ursprung eller snarare ett gemensamt ursprung för allt under solen växte sig allt starkare under perioden. Alla religioner ansågs till exempel ha samma budskap.⁸ Det blev en tid av synkretism.⁹ Detta tog inte enbart religiösa fritänkare (de få som fanns levde i det fördolda) till sig utan också diktare och författare; de fick nu legitimitet till bruket av den antika mytologin. Tanken på ett ursprung förde också med sig att ålder blev ett kriterium på värde och sanning. På samma sätt kom nationalspråken att få en liknande ålderslegitimitet. Under denna tid, då folkspråken behövde hävda sig, blev man angelägen om att visa att språket gick tillbaka till vad man skulle kunna kalla för ett urspråk.¹⁰ Gränsen mellan mystik och vetenskap kom bland annat som en följd av detta att bli lite luddig. Den nya humanistiska bildningen som inte bara skulle omfatta teologi och logik utan också ge fantasin och kroppen övning blev den nya tidens ideal.¹¹ Tydliga kopplingar kan göras till vår egen tid då människan förväntas kunna alltmer och som en följd av detta säkert känner sig lika vilse inför sina val som människan gjorde under 1500-talets början. Valen var kanske färre för gemene man under 1500-talet, men svåra nog att hantera.

6.0 Vardagslivet under 1500-talets början

Hur såg då vardagen ut för en människa under 1500-talets början? (Jag utgår här ifrån de västeuropeiska förhållandena, eftersom de ligger närmast till hands.) Den absoluta majoriteten av folket levde som bönder. De som levde i staden var hantverkare, affärsmän, arbetare eller tjänstemän. Det vi idag kallar för serviceyrken fanns inte så mycket av under 1500-talets början, även om ett jobb som servitris på en krog kan räknas till nämnda yrkeskategori. Några industrijobb (i modern betydelse) var det heller inte tal om. Om man var välbärgad kunde man också förse se sig med en mer personlig klädstil; dyrbara kläder bars även till vardags som en symbol för rikedom och ställning. Mindre förmögna människor (med andra ord majoriteten av människor) sydde sina egna kläder.

⁸ Nåja, detta gällde en smal krets människor, men tankarna har fortlevt.

⁹ En jämförelse kan göras med vår egen tid; den s k New Age rörelsen kan sägas utgöra vår tids synkretism inom religionen.

¹⁰ Hebreiskan var det språk som ansågs ligga närmast ursprunget.

¹¹ Ibid, s. 107 ff.

Sitt umgänge hade man i sin närmaste familj; släkten betydde säkerligen mer för den enskilde än idag. De förmögnare tjänstemännen var säkert inte helt objektiva i sitt agerande eftersom de umgicks med sina "arbetskamrater" även utanför de officiella plikterna. Inte helt olik situationen idag alltså... I de större städerna (åtminstone de större stadsstaterna i Italien) var den sociala mobiliteten relativt stor.¹² Man behövde inte nödvändigtvis följa i fädens fotspår.

Lönespridningen var stor. Skillnaden mellan en rik kardinal och en betjänt var ofantlig. Enligt uppgifter hämtade från Peter Burke sägs kardinalen haft en lön som var 3500 gånger större än betjäntens!¹³

De som arbetade som bönder var ofta att betrakta som livegna, även om en del bönder ägde jord, var andra beroende av lön för att skaffa sig en inkomst. De bönder som hade land utanför de större städerna hade ett beroendeförhållande till köpmännen i staden. I byn fanns säkert en helt annan gemenskap än den vi är vana vid: man umgicks intimt. Språket var säkert väldigt dialektalt och gav en främling information om ursprung och social status.

Huset bönderna bodde i var säkert byggt av träbjälkar, som hölls samman med rep. Taket bestod av vass eller liknande material. I huset finns eldstad med skorsten; denna användes både som "ugn" och som värmekälla. Djur och människor levde i ett intimt förhållande. Detta medförde också att risken för sjukdomar etcetera alltid var stor. Någon egentlig sjukvård för de obemedlade var det inte tal om. Kanske kunde klostret ge naturläkemedel och goda råd, men mycket annat fanns det inte att tillgå.

Redan i tidig ålder fick barn lära sig att sköta sina sysslor. Arbetet var hårt men också mer varierande än den monotona industriproduktion vi har i dag. Människan var helt enkelt tvungen (i brist på pengar att anlita arbetskraft) att bli mångsysslare för att överleva. Arbetsdagen började i ottan och sträckte sig över hela dagen tills mörkret sänkt sig. Man arbetade alla vardagar, men var ledig under större helgdagar och söndagar. Viktiga högtider var skördefester och julen.

¹² Se Burke, s. 223 ff.

¹³ Burke, s. 224. Se vidare bilaga 1.

Kyrkan fungerade som en slags social knutpunkt, där man förutom att höra prästen också fick chans att tala med sina bekanta och utveckla sina sociala kontakter. Det sociala kontaktnätet på landsbygden var förhållandevis litet. Byborna höll sig för sig själva och långväga resor var ytterst sällsynta.

Många på landsbygden var analfabeter. Att läsa och skriva var inte heller nödvändigt för att överleva. Var man en begåvad bondson-/dotter kunde man få sin utbildning vid kyrkan eller vid ett kloster. Detta i sin tur kunde leda till social klättring.

Kärleken var inte så fri och otvungen som den är idag. Oftast bestämde föräldrarna vem man skulle gifta sig med, vilken som kunde vara ett "lämpligt parti". Man tvingades inte till giftermål, men det var ytterst ovanligt att leva som ungkarl, än mer ovanligt som ungmö. Omgifte var sällsynt, äktenskap med stor åldersskillnad likaså. Kvinnans roll var att vara en god hustru. Att sköta hushållet, ta hand om barnen och jobba på gården tillhörde kvinnans uppgifter. Förhållandet mellan man och kvinna var kanske mer jämlikt på landsbygden än i staden eftersom de i princip gjorde samma sysslor.

Vetenskap och kultur var saker kyrkan i stort hade monopol på, även om det fanns individer som var fritänkare. Nya tankar spreds oftast genom slutna sällskap. Man vågade helt enkelt inte gå ut med nya teorier i rädsla för kyrkans reaktion. De tankar den enskilde människan hade går naturligtvis inte fullt ut spåra i historiska källor. Man kan dock fastställa att döden gjorde sig gällande genom hela livet.¹⁴ Man såg döden som något naturligt, en del av vardagen. Man ansåg också att döden inte nödvändigtvis behövde innebära slutet, utan bara en fortsättning på det liv man påbörjat. När renässansen fått starkare fotfäste kom livet alltmer inriktas på nutid – inte det som komma skall. Dessa sekulära tankar kom dock att dröja för flertalet av de människor som levde i Europa.

Livet på landsbygden förändrades inte nämnvärt från medeltiden till högrenässansen. I städerna kunde man märka en viss förändring, inte minst i den nya arkitektur som hämtade inspiration från antika ideal. Banker och konstmarknader började växa upp runt om i Europa, främst i Flandern och Italien. Gatulivet var säkert ett myller av hästar, människor från olika

¹⁴ Se bl a Gurevitj, s. 111 ff.

sociala skikt och djur som även inne i staden levde tätt inpå människan. När kvällen kom skrålades det från krogen precis som idag... Människor arbetade, levde och älskade antingen inom bygemenskapen eller inom stadens murar... De hade säkert också samma drömmar och funderingar som vi har idag, även om förutsättningarna och problemen ter sig olika så har människan alltid sökt efter svaret på den eviga gåtan om människans plats i universum. Detta gällde fattig som rik oavsett nationalitet.

Bilaga 1:

L140,000	the richest Venetian cardinal c.1500
L77,000	great merchant, Venice c.1500
L21,000	doge of Venice c.1500
L12,500	ambassador, Venice, c.1500
L3,750	captain of infantry, Milan c.1520
L900	secretary in the Chancery, Venice c.1500
L900	master shipwright, Venice c.1500
L600	branch manager, Medici Bank, Florence c.1450
L400	silkweaver, Florence c.1450
L250	soldier, Milan c.1520
L250	court trumpeter, Milan c.1470
L200	young bank clerk, Florence c.1450
L150	soldier, Venice c.1500
L120	mason or carpenter, Milan c.1450
L70	shop-boy, Florence c.1450
L60	labourer, Milan c.1450
L50	servant, Venice c.1500
L50	apprentice shipwright, Venice c.1500
L40	chaplain, Milan c.1500
L40	servant, Florence c.1450

Källa: Peter Burke "The Italian Renaissance",

s. 224.

Källor och referenser

01. Burckhardt, Jacob *Renässanskulturen i Italien*, Natur och kultur, Stockholm, 1994
02. Burke, Peter *The Italian Renaissance – Culture and society in Italy*, Polity Press, Cambridge, 1999
03. Duerr, Hans *Peter Nakenhet och skam – Myten om civilisationsprocessen*, Symposium, Stockholm, 1997
04. Elias, Norbert *Sedernas historia*, Atlantis, Stockholm, 1989
05. Gurevitj, Aron *Den svårfångade individen*, Ordfront, Stockholm, 1997
06. Huizinga, Johan *Ur medeltidens höst*, Tema, Lund, 1964
07. Nordberg, Michael *Den dynamiska medeltiden*, Tiden, Kristianstad, 1993
08. Nordberg, Michael *”Renässansmänniskan” – 1400-talets Italien - Myter och verklighet*, Tiden, Värnamo, 1993
09. Piltz, Anders *Det gråtande djuret*, Norma, Skellefteå, 1998
10. *Så levde man – Vardagsliv genom tiderna*, Reader’s Digest AB, Stockholm, 1994